

De bescherming van Afghanistans culturele erfgoed

Idealisme of werkelijkheid?

Jet van Krieken-Pieters Afghanistan, een land in burgeroorlog, kent een bijzonder cultureel erfgoed. Dankzij het ingrijpen van een niet-gouvernementele organisatie wordt veel van dit erfgoed van verwoesting gered. Persoonlijke contacten met de strijdende partijen en samenwerking met internationale organisaties voor de bescherming van cultureel erfgoed vormen de sleutel tot dat succes.

‘Why do we feel more pain looking at the image of the destroyed bridge (in Mostar) than the image of the massacred people?’ vroeg de Kroatische journalist Slavenka Drakulic zich af in mei 1994. Zij antwoordde daarop: ‘Perhaps because we see our own mortality in the collapse of the bridge... We expect people to die; we count on our own lives to end. The destruction of a monument of civilization is something else. The bridge, in all its beauty and grace was built to outlive us. It was an attempt to grasp eternity. It transcended our individual destiny.’¹ Dit citaat illustreert de overtuiging dat ook, of juist, in oorlogstijd de noodzaak bestaat zich in te zetten voor het behoud van cultureel erfgoed.

De vraag dient evenwel gesteld te worden of er eigenlijk wel iets gedaan kan worden, of het niet om een idealistisch beeld gaat dat geen rekening houdt met de harde realiteit van de oorlog. Vanzelfsprekend zijn cultuurgoederen

minder belangrijk dan mensenlevens, maar zij zijn wel van groot psychologisch belang in de wederopbouw na een oorlog. Om die reden zijn al in de Haagse vredesverdragen van 1899 en 1907 bepalingen opgenomen over het behoud van cultuurgoederen in oorlogstijd. Helaas bleken de in deze verdragen gemaakte afspraken ontoereikend te zijn. Als reactie op de vele verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog kwam het UNESCO-verdrag van 1954 tot stand, ook wel genoemd de Haagse Conventie 1954. Deze is geheel gewijd aan de bescherming van cultuurgoederen tijdens gewapende conflicten. Uit onvrede over het functioneren van deze Conventie is in 1999 een Protocol aangenomen - het zogenaamde Tweede Protocol - dat zowel uitbreiding als aanscherping behelst van de regels uit de Haagse Conventie 1954.² Zo wordt door het Tweede Protocol (hoofdstuk 5, artikel 22) de Haagse Conventie expliciet van toepassing verklaard op burgeroorlogen. De

Haagse Conventie uit 1954 ging nog uit van louter internationale conflicten. Volgens de Haagse Conventie 1954 kunnen cultuurgoederen uitgesloten worden van bescherming als zij, of hun directe omgeving, gebruikt worden voor militaire doeleinden. Deze cultuurgoederen mogen aangevallen worden als er sprake is van wat wordt genoemd *imperative military necessity*. Hierbij moet wel het proportionaliteitsbeginsel in acht genomen worden. De hoeveelheid schade die wordt aangericht moet in verhouding staan tot het te verwachten militaire voordeel. In het Tweede Protocol wordt een beroep op *imperative military necessity* weliswaar ingeperkt, maar het blijft bestaan (hoofdstuk 2, artikel 6). Afghanistan heeft de Haagse Conventie 1954 noch het Tweede Protocol ondertekend (zie Otter 2000, elders in dit nummer). In tegenstelling tot wat men zou verwachten, kan dit ook voordelen hebben, met name wat betreft de geoorloofde aanval op cultuurgoederen bij militair gebruik door de tegenpartij. Aan de hand van het voorbeeld van Afghanistan wordt gedemonstreerd dat de theorie van de via consensus tot stand gekomen internationale regels ver af kan staan van de individuele praktijk in een oorlogssituatie.

In dit artikel wordt nagegaan of er toch gunstige resultaten kunnen worden geboekt in de ogenschijnlijk hopeloze situatie waarin het culturele erfgoed van Afghanistan zich bevindt, als gevolg van een aanhoudende burgeroorlog. De slotconclusie is een voorzichtig ‘ja’, dankzij particulier initiatief en de - incidentele - inzet van organisaties voor de bescherming van cultureel erfgoed in oorlogstijd. Om de situatie duidelijk te maken, wordt eerst een beschrijving gegeven van de rijkdommen van het land en van de gevolgen van de burgeroorlog.

De Zijderoute en boeddhisme

Afghanistan is een geheel door staten omsloten gebied. In het westen grenst het aan Iran, het

vroegere Perzië, in het noorden aan de voormalige sovjetrepublieken Turkmenistan, Oezbekistan en Tadjikistan, en in het oosten en zuiden aan Pakistan. Het wordt doorsneden door het hoge Hindoe Koesjgebergte. Door zijn ligging, ontoegankelijke terrein en taaie bevolking vormde Afghanistan van oudsher de grens van diverse wereldrijken. Het land onderging daardoor de invloed van vele culturen. Bovendien lag het tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling in het hart van ‘de’ Zijderoute, een reeks beroemde handelswegen die Azië met het Westen verbond. Zowel op het politieke, religieuze als het artistieke vlak kon Afghanistan met recht het kruispunt van de wereld worden genoemd. Met name tijdens de heerschappij van de Koesjaanse heerser Kanishka (die waarschijnlijk in de tweede eeuw na Christus leefde) is het gebied tot ongekende culturele en religieuze bloei gebracht. Hij is daarbij geholpen door het feit dat er in die periode vrede heerste van Rome tot India en van Alexandrië tot China. Hierdoor konden vele luxegoederen tussen Oost en West verhandeld worden. Kanishka, een vorst die vele godsdiensten op zijn gebied tolereerde, slaagde erin het boeddhisme nieuw leven in te blazen,³ dat in India vrijwel verdwenen was maar nog wel in Oost-Afghanistan en Noordwest-Pakistan (het Gandhara-gebied) beleden werd. Tussen de tweede en de zevende eeuw kon men daardoor honderden boeddhistische kloosters aantreffen, bevolkt door duizenden monniken. Grote aantallen boeddhistische pelgrims kwamen naar dit gebied en trokken van daaruit over de wereld om het woord te verkondigen. Zij verspreidden het boeddhisme naar China, de Himalaya en het Verre Oosten.

Ook ontstond in dit gebied rond de eerste eeuw na Christus het eerste antropomorfe beeld van Boeddha. Dit gebeurde wellicht onder sterk hellenistische invloed (Dupree 1980); het hellenisme bezat een voorliefde voor het

afbeelden van mensen. De eerste eeuwen na de dood van de Boeddha (ca. 480 voor Christus) was hij slechts door middel van symbolen weergegeven.

Vele voorwerpen die getuigen van deze boeiende geschiedenis, zijn teruggevonden in opgravingen die plaatsvonden vanaf het begin van de twintigste eeuw. Naast boeddhistische kunst ontdekte men onder andere unieke prehistorische voorwerpen, gouden munten uit de tijd van Alexander de Grote,⁴ Chinees lakwerk, Grieks-Romeinse bronzen, prachtig bewerkte ivoeren uit India en verfijnd glaswerk uit Alexandrië. In 1979 werd bovendien - in samenwerking met de Russen - in twee graven in Telya Tepe, Noord-Afghanistan, een zeer exclusieve goudschat gevonden die dateerde uit de eerste eeuw na Christus. Deze bestaat uit duizenden prachtig bewerkte sieraden die illustreren hoe eclectisch de culturen van die tijd waren, met onder andere Chinese, Mongoolse en hellenistische kenmerken.

Met de opkomst van de islam (ca. achtste eeuw na Christus) verdween het boeddhisme uit Afghanistan. Zowel uit de boeddhistische als uit de islamitische periode zijn nog indrukwekkende monumenten te vinden. Voor hun behoud moet echter worden gestreden.

De oorlog en de consequenties voor het culturele erfgoed

In de afgelopen eeuw zijn er in Afghanistan twee pogingen ondernomen om het strikt islamitische land, dat in vele gebieden nog middeleeuws aandoet, een ontwikkeling door te laten maken: eerst in de jaren twintig door koning Amanoellah en in de jaren zeventig door middel van een revolutionaire beweging.⁵ Deze beweging leidde in 1973 tot het afzetten van de laatste koning, Mohammed Zahir Shah, en het uitroepen van de republiek. Toen deze beweging, geleid door Daoud - die zich omringde door in

Rusland opgeleide officieren - op tegenstand stuitte, besloten de Sovjets een handje te helpen. Zij werden 'uitgenodigd' om actief hulp te verlenen en eind december 1979 trokken sovjettroepen het land binnen. Dit resulteerde in een variant van de koude oorlog, uitgevochten op Afghaans grondgebied. De Amerikanen steunden het conservatieve deel van de islamieten. Na veel interne en externe druk nam Gorbatsjov in 1989 het besluit de sovjettroepen terug te trekken. Algemeen werd verwacht dat de Afghaanse stroman van de Russen, Najibullah, onmiddellijk de wijk zou nemen, maar hij hield nog drie jaar stand gesteund door een gematigde, zo veel mogelijk partijen omvattende, regering. Pas na zijn val in 1992 en met de installatie van Rabbani, de leider van een gematigde islamitische coalitie, brak de burgeroorlog in alle hevigheid uit: wisselende allianties en een constant gevecht om Kaboel. Uiteindelijk namen de taliban, relatieve nieuwkomers op het Afghaanse politieke toneel en vertegenwoordigers van een fundamentalistische stroming, in 1996 Kaboel in (Feitsma 1994, 549-552; Immig en Van Heugten 1997, 23-25; Immig en Van Heugten 2000). Sindsdien hebben de taliban Afghanistan stevig in handen: eind 2000 beheersen ze zo'n 95 procent van het totale grondgebied (FAZ 2000, 9). Hierdoor is weliswaar een bepaalde rust in de strijd gekomen, maar ook het leven voor vele burgers bemoeilijkt.⁶ Mede daardoor worden de taliban niet als de wettige regering erkend: de meeste landen (inclusief de VS) en de VN beschouwen Rabbani nog steeds als het wettige staatshoofd. Een juridisch steekspel, maar wel van belang omdat je wel moet weten met wie je zaken kunt doen.

In de zogenaamde sovjetperiode (1979-1989) functioneerde het Kaboelmuseum - waarin de eerdergenoemde objecten zich bevonden - alsof er niets aan de hand was (Dupree, Dupree and

Motamedi 1974).⁷ Nadat de oorlog in 1992 Kaboel bereikt had kwam de frontlinie bij het Kaboelmuseum te liggen. Het museum ligt tegenover het strategisch belangrijke ministerie van Defensie. Hiermee werd de nationale trots van Afghanistan vogelvrij verklaard: door ernstige beschadigingen aan het gebouw kregen plundersers vrij spel. De waardevolle inboedel bleek binnen korte tijd grotendeels verdwenen te zijn. Het archief met belangrijke opgravingsverslagen was een grote, deels verbrande, chaos. De kunstvoorwerpen uit het museum verdwenen over de landsgrenzen en werden aangeboden in Pakistan, om vervolgens hun weg naar het Westen en Japan te vinden. Het is echter een groot raadsel waar de topstukken van het museum zich bevinden, zoals de schat van Telya Tepe. Het sterke vermoeden bestaat dat ze direct na Najibullahs vertrek door museumpersoneel in kisten zijn verpakt, verzegeld en vervoerd naar de gewelven van de Nationale Bank, onder het presidentiële paleis. Daar staan inderdaad kisten en SPACH (the Society for the Preservation of Afghanistan's Cultural Heritage), heeft toestemming gekregen van de autoriteiten deze kisten te openen en op inhoud te controleren, maar voor hun veiligheid kan niemand dan meer instaan. Het lijkt in Afghanistan zo te zijn dat de geest ontsnapt als de kurk van de fles is. Zolang die kurk er echter op zit, durft men de geest niet vrij te laten. Verzegelde kisten zijn veilig, onverzegelde waarschijnlijk niet.

Het Kaboelmuseum is niet het enige beschadigde monument. Aanvankelijk bestond er gegronde vrees dat aanvallen, uit religieuze overwegingen, speciaal op boeddhistische cultuurgoederen gericht zouden zijn. Dit bleek mee te vallen; ze bleven beperkt tot de boeddha's van Bamiyan.

Vele historische gebouwen en monumenten

vormden weliswaar geen doelwit, maar werden toch slachtoffer van het oorlogsgeweld, zoals de minaret van de Musalla van Gohar Shad in Herat. Deze geheel met mozaïeken gedecoreerde minaret uit de vijftiende eeuw werd volledig verwoest door een raket, evenals de toren van sultan Masoud III uit het begin van de twaalfde eeuw (SPACH *Newsletter* 2000).⁸

Daarnaast zijn er monumenten verloren gegaan door verwaarlozing uit gebrek aan financiën, materiaal, menskracht en belangstelling. Een voorbeeld daarvan is de Minar-i-Chakari, een boeddhistisch monument bij Kaboel, uit het begin van onze jaartelling, dat begin 1998 in elkaar stortte. Als gevolg van de oorlog is er een groot tekort aan bouwmaterialen en brandstoffen ontstaan. Oude gebouwen en monumenten, maar ook andere, meestal boeddhistische stoepa's of kloosteroverblijfselen, worden als recyclebaar materiaal gebruikt. Zelfs boeken uit bibliotheken en archieven moeten het soms ontgelden. Naast deze materiële schade bestaat er een groot gebrek aan gediplomeerd personeel. De deskundigen die op het gebied van cultuurgoederen werkten in musea, bibliotheken, archieven, bij de overheid of de universiteit, zijn veelal het land ontvlucht. Met hen is zeer veel kennis verdwenen. Hierdoor is een grote behoefte ontstaan aan experts van elders: niet alleen om werk uit te voeren en adviezen te geven, maar vooral om lokale mensen op te leiden.

Een ander tragisch uitvloeisel van de oorlog is het op grote schaal plunderen van archeologische vindplaatsen. Men graaft opgravingsgebieden af met bulldozers op zoek naar waardevolle voorwerpen. Hierdoor wordt de grond eromheen 'verstoord' en verdwijnt de context voor altijd. Dit is des te erger in een land als Afghanistan, waar zoveel waardevol materiaal verborgen ligt dat niet alleen helderheid zou kunnen verschaffen over de rijke

geschiedenis van het gebied, maar ook over het leven in Oost en West in het algemeen.

Contemporain cultureel leven

Afghanistan heeft een geletterde cultuur, maar een ongeletterde samenleving. Vandaar dat poëzie, een in essentie gesproken en niet geschreven kunst, van oudsher zeer populair is. In Afghanistan gaan volksmuziek, -gedichten en -verhalen over religieuze en geschiedkundige onderwerpen, normen en waarden, gevoelens als liefde en jaloezie. Vooral de landai, korte gedichtjes met een vastgelegde structuur, zijn vaak een uitlaatklep voor onderdrukte emoties (Dupree 1980, h. 8). De taliban hebben echter sinds enkele jaren de landai en nagenoeg alle muziek officieel als te profaan verboden. De meeste musici zijn verhuisd naar Mashad (Iran), Peshawar (Pakistan) of elders. Muziekcassettes die te koop zijn, bevatten slechts religieuze verzen.

In Kaboel zijn, gedwongen door onvrijheid, nagenoeg geen kunstenaars over. Voor de taliban zijn afbeeldingen van mens en dier taboe (gebod uit de koran). Zo zijn versieringen van gebouwen met menselijke of dierlijke vormen kapotgeslagen; zelfs fotoalbums zijn enkele jaren geleden openlijk verscheurd in Kaboel. Uiteraard wordt wel gebruikgemaakt van die kunstenaars en ambachtslieden die de kunst van het versieren van een moskee met non-figuratieve motieven beheersen. In Herat bestaat een kunstacademie, maar of deze nog functioneert wordt betwijfeld. Afgaanse schilders worden zelfs in Islamabad (Pakistan) berispt door taliban-getrouwe Afghanen.

Recentelijk is in opdracht van de leider van de taliban, Mullah Omar, het oude filmhuis van Herat afgebroken en vervangen door een moskee.

Hoewel binnen de gesloten muren van het eigen huis heimelijk verboden activiteiten ondernomen worden, kan men toch stellen dat het belangrijke culturele en daarmee sociale

leven van de Afghanen zeer sterk is ingeperkt door de strikt op religie gebaseerde regels van de taliban.

In schril contrast tot wat hierboven beschreven is, staat het officiële standpunt van de taliban wat betreft de bescherming van cultuurgoederen, dat bij decreet in 1999 is uitgevaardigd (SPACH *Newsletter* 2000, 17⁹). Hierin wordt het belang van Afghanistans cultuurgoederen benadrukt, beschadiging verboden, opgraven en verhandelen van artefacten strafbaar gesteld en wordt aangegeven dat de overtreder volgens de wet gestraft zal worden. Het heeft er veel van weg dat de raadgever van dit decreet zich heeft laten leiden door teksten uit internationale verdragen. De praktijk sluit echter vaak niet aan bij de theorie.

De boeddha's van Bamiyan

Een bijzonder geval vormen twee boeddhabeelden in de vallei van Bamiyan, gelegen op een hoogte van 2500 meter, 230 km ten noordwesten van Kaboel. Deze gigantische boeddha's, respectievelijk drieënvijftig en achtendertig meter hoog, zijn uitgehouwen in een rots; hun gezichten, handen en plooiën zijn gemodelleerd met een mengsel van modder en stro. De beelden zijn ook beschilderd: gezicht en handen goud, het kleed van de grote boeddha rood, van de kleine boeddha blauw. Bovendien waren hun lichamen oorspronkelijk overdekt met ornamenten; deze zijn inmiddels verdwenen, slechts sporen verf zijn achtergebleven. Dateringen lopen uiteen van de tweede tot de zevende eeuw na Christus. Waarschijnlijk stammen ze uit de derde of de vierde eeuw. Hun grootte en het feit dat ze vroege antropomorfe afbeeldingen van de Boeddha zijn, maken deze beelden uniek.

In de eerste eeuwen na Christus overnachtten talrijke karavanen met luxegoederen in deze

vallei alvorens verder te trekken. Bij deze karavanen voegden zich boeddhistische missionarissen en pelgrims. Hierdoor ontstond in de vlakte van Bamiyan een bloeiend boeddhistisch centrum gedurende de tweede tot de achtste eeuw, met meer dan tien kloosters en ruim duizend monniken. Ook de rotsen rond de boeddha's werden uitgehouwen om tot kloostergrotten te dienen. Deze grotten werden versierd met prachtige fresco's. Helaas hebben de schilderijen te lijden gehad van iconoclasten die met name de gezichten en handen verminkten.

Met de opkomst van de islam in de negende eeuw verdween het boeddhisme definitief uit dit gebied.

De grote boeddha is sinds 1995 in gebruik als opslagruimte voor munitie door de Hezb-e Wahdatpartij, een islamitische tegenstander van de taliban. Daar bleef het kruit droog en de ruimte was gemakkelijk te verdedigen. Maar met één enkele granaat zouden de munitie en de boeddha letterlijk in rook opgaan. Velen waren bang voor de kwetsbare positie van de boeddha's. Hun eeuwenoude uitstraling kon juist bedreigend zijn voor de strikt belijdende islamieten.

In april 1997 werd die angst bewaarheid: een taliban-commandant die Bamiyan belegerde, verklaarde plechtig dat hij de afgodsbeelden zou opblazen zodra hij de vallei veroverd zou hebben. Na vele internationale protesten ontkende de hoogste leider van de taliban officieel dat de boeddha's schade aangedaan zou worden en hij beloofde zelfs zijn best te zullen doen om het gehele Afgaanse culturele erfgoed te beschermen. SPACH nam hier - terecht - geen genoegen mee en verzocht de leider van de Hezb-e Wahdatpartij om de ammunitie te verwijderen. Hij gaf hieraan gehoor en liet het ammunitiedepot verplaatsen naar een historisch minder beladen plaats. Om zijn goede wil te

tonen stelde hij bovendien een algemeen bureau in voor het behoud van historische gebieden in Hazarajat, waar Bamiyan onder valt.

De vallei is sinds najaar 1998 in handen van de taliban. De kleine boeddha was op dat moment toch beschoten en had schade opgelopen. Het ergste was dat er dynamiet achter zijn hoofd tot ontploffing was gebracht, waardoor het grotendeels is verdwenen. SPACH protesteerde bij de taliban, die de oppositie de schuld gaf. Dit illustreert hoe kwetsbaar afspraken in oorlogstijd zijn, zelfs als die afspraken met de machthebbers zijn gemaakt. Anderen of zelfs één enkeling kunnen dan alsnog grote schade aanrichten. De beruchte commandant die in 1997 dreigde met het opblazen van de boeddha's heeft recentelijk gaten laten boren in het hoofd van de grote boeddha met de bedoeling ook dit hoofd op te blazen. Hij is echter op het laatste moment tegengehouden door de waarnemend gouverneur van Bamiyan - ook een taliban - met wie SPACH contacten onderhoudt.

Inmiddels is er nieuwe schade: het platte deel van het gezicht van de grote Boeddha is deels zwartgeblakerd door het branden van een autoband, die net boven zijn mond geplaatst moet zijn.

Het is schrijnend te zien dat deze boeddha's die zoveel eeuwen hebben doorstaan, nu ten prooi lijken te vallen aan ongenueanceerd geweld.

SPACH, de Society for the Preservation of Afghanistan's Cultural Heritage

SPACH is een van de vele hulporganisaties die begaan zijn met het lot van het culturele erfgoed van Afghanistan. Voor sommige organisaties is het slechts één aspect van hun werk, andere zijn speciaal voor dit doel opgericht. De Society for the Preservation of Afghanistan's Cultural Heritage is een vereniging die in september 1994 in Islamabad is opgericht door enkele specialisten op het gebied

van Afghanistan en/of cultureel erfgoed. In het eerste bestuur zat bijvoorbeeld Nancy Hatch Dupree, expert op het gebied van cultureel leven in Afghanistan. Zij heeft diverse reisgidsen over Afghanistan gepubliceerd en begin jaren zeventig het Kaboelmuseum heringericht (Dupree 1972 en 1977). Momenteel maken enkele ambassadeurs, een hoge UN-functionaris en een van Pakistans meest vooraanstaande kunsthistorici deel uit van het bestuur.¹⁰ Belangrijk is dat de vereniging vrijwel direct enkele substantiële giften van verscheidene regeringen ontving, waaronder de Nederlandse.¹¹

SPACH heeft zich een uitgebreide reeks van samenhangende, beschermende maatregelen ten doel gesteld, zoals overbrenging van de kunstvoorwerpen die nog zijn achtergebleven in het Kaboelmuseum naar een veilige plaats, in binnen- of desnoods het nabije buitenland; bescherming van historische gebouwen en monumenten in het algemeen en archeologische vindplaatsen in het bijzonder; informeren van mensen, zowel binnen als buiten Afghanistan, over de rijkdom van het gebied en de huidige deplorabele staat van het culturele erfgoed; onderscheppen van gesmokkelde objecten uit het Kaboelmuseum, zo mogelijk aankoop en bescherming ervan tot de situatie daar niet langer om vraagt; opzetten van een netwerk van experts en geïnteresseerden waardoor waardevolle kennis over het gebied gebundeld kan worden en niet verloren gaat; opbouwen van een fotoarchief waardoor vele beschadigde of verwoeste gebouwen, monumenten of voorwerpen visueel behouden blijven.

Wat is er nu, zes jaar later, van deze doelstellingen terechtgekomen?

Na een kleine twee jaar van onderhandelen met vertegenwoordigers van verscheidene politieke partijen kreeg SPACH in 1996 het groene licht

om met behulp van lokale medewerkers het grootste deel van de achtergebleven voorwerpen in het Kaboelmuseum te inventariseren, in te pakken en te verplaatsen naar het Kabul Hotel, in het centrum van de stad. De voorwerpen werden daar in opslagkamers bewaard en bewaakt door mannen met baarden en kalasjnikovs. Twee weken na de verhuizing kwamen de taliban in Kaboel aan de macht. De artefacten werden verplaatst naar het ministerie van Informatie en Cultuur, omdat het Kabul Hotel weer als hotel in gebruik moest worden genomen. De taliban wensten dat de collecties teruggebracht zouden worden naar het museum. Om dat mogelijk te maken lieten ze het dak repareren en de ingang opknappen. In augustus 2000 vond met veel toeters en bellen de heropening plaats. Naast enkele objecten die te zwaar zijn om te vervoeren en daardoor ook niet gestolen zijn, werden verscheidene voorwerpen die SPACH in 1996 had verwijderd, tentoongesteld. Daags na de grootse opening werd het museum gesloten. De vervoerbare artefacten gingen terug naar het ministerie van Informatie en Cultuur. De opening bleek een pr-stunt geweest te zijn, wellicht om te demonstreren dat de taliban daadwerkelijk belang hechten aan hun culturele erfgoed.

SPACH heeft verschillende initiatieven genomen, soms in samenwerking met lokaal gevestigde buitenlandse hulporganisaties, om historisch en architectonisch interessante objecten te beschermen. Zo wordt er momenteel een vloedbeschermingsmuur om de minaret van Jam gebouwd, met geld van SPACH. De minaret stamt uit de twaalfde eeuw en is vijfenzeftig meter hoog. Hij is geheel gedecoreerd met een baksteenreliëf en blauwgeglazuurde tegels. De minaret ligt in een nauwe vallei aan een rivier die vaak buiten zijn oevers treedt. Dit leidt, in combinatie met zwaar vrachtverkeer dat vlak langs de minaret over een onverharde weg

dendert, tot een zeer gevaarlijke situatie voor een van de belangrijkste monumenten van Afghanistan.

In Herat, een historische stad in West-Afghanistan, lopen zelfs meerdere projecten tegelijk. Ook hier wordt een muur gebouwd rond enkele waardevolle minaretten om ze te beschermen tegen voorbijrazende vrachtwagens. Bedreigingen die niets met de oorlog als zodanig te maken hebben, maar wel met een uitvloeiende daarvan: verwaarlozing als gevolg van gebrek aan geld, menskracht en materieel. SPACH is in onderhandeling over het opknappen van de Citadel van Herat; het mausoleum van Gawhar Shad is al gerestaureerd op initiatief van SPACH.

Om in binnen- en buitenland aandacht te vragen voor de staat van het Afghaanse culturele erfgoed, worden er regelmatig lezingen gegeven en artikelen geschreven. SPACH heeft inmiddels enkele seminars over dit onderwerp georganiseerd in Afghanistan zelf, die goed bezocht zijn door regionale vertegenwoordigers. Helaas kregen sommige vertegenwoordigers geen toestemming van de lokale autoriteiten om te komen. Met behulp van UNESCO zijn er boekjes gemaakt en verspreid die op eenvoudige wijze de geschiedenis van Afghanistan vertellen. Deze boekjes zijn geschreven voor kinderen, maar juist onder volwassenen een groot succes.

De BBC in Peshawar zond een radiosoap uit in de lokale talen waarin allerlei actuele onderwerpen, variërend van hygiëne, landbouw, gevaar van mijnen en onderwijs (voor meisjes) tot de bescherming van cultuurgoederen, aan bod kwamen. SPACH leverde voor het laatste onderdeel de gegevens. Het soapproject was een groot succes. Velen luisterden dagelijks naar de radio, juist in gebieden die nauwelijks toegankelijk zijn. Langs deze relatief eenvoudige weg werden inwoners geïnformeerd

over zowel eerste levensbehoeften - de noodzaak eerst het water te koken alvorens het te drinken en de handen te wassen voor men eten gaat bereiden - als over ingewikkelde zaken, zoals dat men geen monumenten moet slopen om huizen mee te bouwen en niet moet schatgraven.

Het beschermen van archeologische vindplaatsen blijft een groot probleem. Weliswaar worden de lokale autoriteiten op het belang van cultuurgoederen gewezen als deel van hun geschiedenis en hun status, maar dit kan juist negatieve gevolgen hebben, zoals schatgraverij. Er is ook een positief geval bekend, waarin een dorp zijn boeddhistische eigendom beschermde, daartoe opgeroepen door de dorpsoudste. De BBC-radiosoap schijnt hem hiertoe aangezet te hebben.

Het aankopen van objecten, gestolen uit het Kaboelmuseum en onderschept door SPACH, leidt tot een dilemma: koop je deze artefacten wel of niet aan? Indien SPACH overgaat tot koop, doet deze aan heling en stimuleert mogelijk het plunderen van archeologische vindplaatsen. Gaat SPACH niet over tot aankoop, dan verdwijnen voorwerpen die in de regio thuishoren wellicht voorgoed naar het Westen. ICOM, de International Council of Museums, heeft dit dilemma onderkend en SPACH fiat gegeven om toch aan te kopen op voorwaarde dat de stukken aan het Kaboelmuseum teruggegeven zullen worden zodra de veiligheid van de objecten kan worden gegarandeerd. Het is in dit verband belangrijk de objecten van veilinghuizen en handelaren te screenen. Vooral in Peshawar en Londen hebben SPACH-vertegenwoordigers voorwerpen gevonden. Helaas gaan prijzen voor deze artefacten vaak ruimschoots boven het budget van SPACH waardoor ze alsnog uit het zicht verdwijnen.

Aan de opbouw en uitbreiding van het netwerk van experts en het fotoarchief wordt constant gewerkt. SPACH heeft een groot (foto)archief waaruit geput kan worden. Verscheidene experts uit dit netwerk zijn ingehuurd om projecten voor te bereiden en uit te voeren.

Internationale hulporganisaties

Naast SPACH zijn er nog tal van internationale hulporganisaties die zich beroepshalve interesseren voor de bescherming van het culturele erfgoed van Afghanistan, zoals UNESCO, de International Committee of the Blue Shield (ICBS) en ICOM, de International Council of Museums (zie ook Otter 2000, elders in dit Cahier). In de loop der jaren heeft SPACH relaties opgebouwd met deze organisaties en hun hulp ingeroepen, met wisselend succes.

UNESCO, bijvoorbeeld, heeft op vele momenten hulp toegezegd maar slechts in een enkel geval geboden. Verschillende, met het bescheiden budget van SPACH gefinancierde UNESCO-missies vonden plaats, gericht op het Kaboelmuseum en de minaret van Jam. Deze missies resulteerden in nauwelijks bruikbare rapporten zonder nieuwe informatie. Enkele missies konden geen doorgang vinden in verband met onveiligheid. De Verenigde Naties stellen namelijk zeer hoge veiligheidseisen waardoor afgevaardigden gebieden niet kunnen bezoeken die voor andere hulporganisaties met laagdrempeliger eisen wél toegankelijk zijn.

UNESCO zou in 1998 de mogelijkheid bekijken van een SPACH-afgevaardigde op het hoofdkantoor van UNESCO in Parijs; daarover is tot op heden nog niets vernomen. Wel heeft UNESCO enkele verklaringen afgelegd die de aandacht op de deplorabele staat van het Afghaanse culturele erfgoed hebben gevestigd. Ook de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft verschillende resoluties aangenomen met gelijksoortige inhoud.¹² De

kracht van deze organisaties ligt dan ook meer in het wereldkundig maken van de toestand waarin een bepaald object of gebied zich bevindt, dan in het geven van directe, praktische hulp.

De poging de boeddha's van Bamiyan geplaatst te krijgen op de World Heritage List van UNESCO, een lijst van de belangrijkste cultuur- en natuurmonumenten ter wereld, laat nog beter zien hoezeer theorie en praktijk uiteen kunnen lopen. De lijst is een uitvloeisel van de Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, uit 1972. Doel van het verdrag is door middel van internationale samenwerking deze belangrijkste monumenten te behoeden voor vernietiging en verval. Voor opname op de lijst moet de wettige regering een verzoek indienen bij het World Heritage Committee en aan een aantal praktische voorwaarden op het gebied van veiligheid voldoen. In Afghanistan is de wettige regering die van Rabbani; de facto hebben de taliban echter de macht. Door deze impasse kan er geen aanvraag gedaan worden en kunnen de boeddha's niet op deze lijst worden geplaatst en vanuit deze lijst niet doorstromen naar de World Heritage in Danger List, waar zij eigenlijk thuishoren.

Het International Committee of the Blue Shield (ICBS) heeft ondanks vele goede bedoelingen evenmin kunnen bijdragen aan het behoud van het culturele erfgoed van Afghanistan. Voormalig directeur-generaal van UNESCO F. Mayor heeft weliswaar een vergadering van alle hoofden van de ICBS georganiseerd in Islamabad, maar hier is tot op heden niets uitgekomen.¹³

De enige concrete hulp is tot dusverre gekomen van de ICOM. Deze organisatie is bereid het volgende deel van hun reeks monografiën over

Cent objets disparus/One hundred missing objects te wijden aan verdwenen objecten uit Afghanistan.¹⁴ Men kampt evenwel met het probleem dat niet exact bekend is wat er niet meer is, onder meer omdat de geheimzinnige kisten nog steeds ongeopend in het presidentiële paleis staan.

De bescherming van cultureel erfgoed in oorlogstijd: een taak voor idealisten?

Om de vraag te kunnen beantwoorden of de bescherming van cultureel erfgoed in oorlogstijd een taak is voor idealisten, moet eerst een andere worden beantwoord: wat hebben we tot nu toe van Afghanistan geleerd op het gebied van bescherming van cultureel erfgoed in oorlogstijd?

Om te beginnen is het belangrijk om mensen bewust te maken van het belang van kwetsbaar en vergankelijk cultureel erfgoed. Zelfs mensen die bij culturele instellingen werken beseffen soms niet hoe belangrijk een calamiteiten- of rampenplan is. Het Rijksmuseum bijvoorbeeld had toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak geen plan van actie om zijn waardevolle collectie te beschermen. Als men beseft hoe groot het belang van cultureel erfgoed is, niet alleen voor eigen land of gebied maar ook, als deel van het mondiale erfgoed, voor de gehele mensheid, dan is dat al een stap in de goede richting. De nationale organisatie van het International Committee of the Blue Shield, Blue Shield Nederland, zou in eigen land een grote rol in dat bewustmakingsproces kunnen spelen.

Uit alle verdragen die tot dusverre zijn gesloten om cultureel erfgoed te beschermen, blijkt hoe belangrijk het is dat regeringen al in vrede tijd preventieve maatregelen nemen. Dat wordt nog eens gedemonstreerd aan het voorbeeld van Afghanistan. Die preventieve maatregelen kunnen bestaan uit het ondertekenen, ratificeren en implementeren van verdragen, het maken van internationale

afspraken en het meewerken aan de uitvoering van internationale culturele afspraken, zoals over de World Heritage List.

Instellingen die met de in- en verkoop van cultuurgoederen te maken hebben moeten veel beter ingelicht en voorgelicht worden. Het feit dat veilinghuizen en musea nog steeds gestolen of illegaal opgegraven kunstobjecten aan- of verkopen, geeft aan dat commerciële motieven belangrijker zijn dan culturele. Dat geldt eveneens voor verschillende kunsthandelaren en particulieren die zich willens en wetens op verboden terrein begeven. Voor de omgang met kunst- en cultuurgoederen zou ook in de handel een speciale ethische code moeten worden ontwikkeld, analoog aan de museumcode.¹⁵

In het getroffen gebied geldt dat goede contacten met de centrale en lokale autoriteiten, leger en milities, van cruciaal belang zijn. Dergelijke contacten zijn het best te realiseren via kleine, onpartijdige en zelfstandige organisaties die daardoor uiterst snel en flexibel kunnen opereren. VN-organisaties en gouvernementele (regerings)organisaties worden vaak belemmerd in hun bewegingsvrijheid, zowel letterlijk als figuurlijk. Derhalve dient ingezet te worden op non-gouvernementele organisaties (NGO's) die het vermogen hebben actie te ondernemen waar anderen lijdzaam toezien. In het geval van SPACH konden projecten vaak doorgang vinden na langdurige en moeizame onderhandelingen met de betrokken partijen. Als projecten niet van de grond komen, ligt dit grotendeels aan het ontbreken van goede contacten met de lokale machthebbers. SPACH's contacten met het cultuurdepartement van Herat zijn goed, wat veel culturele activiteiten in de regio tot gevolg heeft.

Hiernaast is het belangrijk, zo niet

noodzakelijk, om lokale mensen in te zetten bij werkzaamheden. In een gebied als Afghanistan zijn, zoals al eerder aangegeven, de meeste lokale experts naar het buitenland gevlucht. Hierdoor bestaat er een groot gebrek aan (goed) opgeleide mensen. Om dit gat op te vullen zou het netwerk dat Blue Shield Nederland van plan is op te zetten, zeer bruikbaar kunnen zijn, vooropgesteld dat het als intermediair kan en wil optreden voor landen die letterlijk en/of figuurlijk gesproken ver weg liggen.¹⁶ In het geval van Afghanistan zijn er, naast de specialisten uit het netwerk van SPACH, andere specialisten nodig voor het coördineren en zelfstandig uitvoeren van herstelwerkzaamheden en om lokale mensen op te leiden. Het opzetten van een intern netwerk van experts is belangrijk. Waardevolle kennis, ook te vinden in publicaties en opgravingsverslagen, kan op die manier gebundeld worden en behouden blijven. Men stimuleert hierdoor een grotere verbondenheid van vakgenoten. Het opbouwen van een fotoarchief is onontbeerlijk om in ieder geval beeldmateriaal van de vaak waardevolle monumenten en objecten te behoeden voor de vergetelheid.

Men moet over een vorm van idealisme beschikken om in moeilijke tijden, zoals een oorlog, door te zetten waar anderen het opgeven. Daarbij zijn persoonlijke aanwezigheid, aandacht en inzet van groot psychologisch belang. Het initiëren en koesteren van projecten, ook al zijn ze klein, is als een steen in het water gegooid: de effecten reiken verder dan zich in eerste instantie laat aanzien. Als er niets gebeurd zou zijn met het Kaboelmuseum, zou meer waardevol materiaal verloren zijn gegaan dan nu het geval is. Als de Afghanen in het algemeen en de machthebbers in het bijzonder niet continu ingelicht zouden worden over de waarde van hun culturele erfgoed, zou er

helemaal niets tegen illegale opgravingen en exporten en tegen moedwillige beschadigingen, bijvoorbeeld van unieke objecten als de boeddha's van Bamiyan, worden ondernomen. De conclusie moet zijn dat het van wezenlijk belang is persoonlijke contacten op te bouwen met de (militaire) machthebbers, gebruik makend van de internationale regelgeving en organisaties voor de bescherming van cultureel erfgoed (in oorlogstijd). Juist die combinatie lijkt in de praktijk de meeste kans van slagen te hebben. Op die manier is het wellicht mogelijk in de toekomst rampen als de verwoesting van de brug van Mostar te voorkomen. In dit verband illustreren de volgende woorden van een Afghaan precies waar het om gaat: 'We moeten interesse houden of krijgen in het verleden want dat betekent hoop voor de toekomst.'

Literatuur

- Dupree, L. (1980) *Afghanistan*; 2nd. ed. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Dupree, N.H. (1972) *An Historical Guide to Kabul*. Kaboel.
- Dupree, N.H. (1977) *An Historical Guide to Afghanistan*. Kaboel.
- Dupree, N.H., L. Dupree and A. A. Motamedi (1974) *The National Museum of Afghanistan: an Illustrated Guide*. Kaboel.
- FAZ (2000) *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12 oktober, 9.
- Feitsma, J. (1994) 'Opnieuw Afghanistan: van koude tot burgeroorlog'. In: *Internationale Spectator*, nr. 11, 549-552.
- Helden, W.A. van (2000) 'Nieuwe kop van Jut bij UNESCO'. In: *VN Forum*, nr. 3, 1-41.
- Immig, O. en J. van Heugten (1997) 'Mullahs aan de macht in Kaboel'. In: *Internationale Spectator*, nr. 1, 23-25.
- Immig, O. en J. van Heugten (2000) *Afghanistan: de Taliban aan de macht*. Amsterdam: Netherlands Institute for South Asian Studies. Kritisch besproken door M. van den Heuvel (2000) 'De taliban gedeeltelijk ontsluit'. In: *Internationale Spectator*, nr. 11.
- Otter, M. (2000) 'Beschermen, beschaven... beschieten: internationale en nationale regels voor cultuurbescherming in oorlogstijd'. In: *Boekmancahier*, jrg. 12, nr. 46, december, 337-356.
- SPACH Newsletter* (2000), mei, nr. 6.

Noten

1. www.haverford.edu/relg/sells/mostar/mostar.html.
2. Het Tweede Protocol volgt op het Protocol dat tegelijk en in samenhang met de Haagse Conventie in 1954 is aangenomen (Otter 2000).
3. Het boeddhisme is in de derde eeuw voor Christus, komend vanuit India, in het gebied geïntroduceerd door de Mauryaanse vorst Asjoka.
4. Alexander de Grote kon dit gebied tot de uithoeken van zijn rijk rekenen. Hij verbleef er tussen 330 en 327 voor Christus.
5. In 1747 werd voor het eerst een specifiek Afghaanse monarchie gevestigd.
6. Vooral voor vrouwen in de urbane gebieden, die vaak goed opgeleid waren en een grote vrijheid genoten, is de vrijheid van beweging drastisch ingeperkt. Dit heeft ernstige consequenties voor bijvoorbeeld het onderwijs, het werken buitenshuis en de gezondheidszorg.
7. Deze museumgids is nog steeds een belangrijk naslagwerk.
8. Deze nieuwsbrief bevat recente informatie, onder meer over de minaret van Jam en het Musallah-complex, en een actualisering van gegevens over het Kaboelmuseum.
9. Hierin is de volledige tekst opgenomen van dit decreet, uitgevaardigd door Mullah Omar, het hoofd van de taliban-beweging.
10. De huidige Nederlandse ambassadeur in Islamabad, Jaap Walkate, is een actief lid van SPACH's Executive Committee; de Italiaanse ambassadeur is de huidige voorzitter.
11. SPACH is geheel afhankelijk van donaties. Deze zijn gedaan door Cyprus, Griekenland, Frankrijk, Italië, Nederland, Noorwegen, Portugal, UNESCO-Italië, niet-gouvernementele organisaties en individuele SPACH-leden.
12. De meest recente, A/54/L.58, dateert van 8 december 1999.
13. Voor een goed overzicht van de oude en de nieuwe directeurs-generaal van UNESCO zie Van Helden 2000.
14. Deze publicaties bevatten ieder honderd objecten die als vermist bekendstaan, met foto en beschrijving, met het doel de voorwerpen op te sporen en terug te krijgen. Eerdere delen in de serie - *Looting in Angkor*, *Looting in Africa*, *Looting in Latin America* - hebben een gunstig resultaat opgeleverd.
15. Museum Code of Ethics.
16. Marie-Christine van der Sman, voorzitter van Blue Shield Nederland, noemde tijdens de oprichtingsvergadering van deze organisatie, op 28 juni 2000, het Kaboelmuseum als mogelijk object van hulp.

Bibliografische gegevens

Kieken-Pieters, J. van (2000) 'De bescherming van Afghanistans culturele erfgoed: idealisme of werkelijkheid?'. In: *Boekmancahier*, jrg. 12, nr. 46, 374-386.